

stefanovićeva obrana poezije

milivoj nenin

Kritičarski luk Svetislava Stefanovića čemo osvetliti iz malo neobičnog ugla. Naime, nećemo krenuti od prvih kritičkih tekstova, već ćemo — vraćajući se povremeno u prošlost — pokušati da pokazemo da je ono što Stefanović piše posle prvog svetskog rata prirodan nastavak njegovih tekstova nastalih početkom XX veka. Zadržaćemo se, dakle, na ključnom tekstu — *Uzbuna kritike i najmlada moderna* — i u njemu tražiti korene Stefanovićeve kritike. Jer, tu se vidi kontinuitet u obrani poezije, tu je Stefanović jasnije i oštře otkrio svoje ideje, tu piše tekst za koji nam se na momente učini da je već napisan. Ima u tom polemički intoniranom javljanju i pisanja istih stvari i ponavljanja, ali i stvaralačke doslednosti i pre svega duhovne razodnoštosti za novo, i snage za primanje tog novog; i bez ograde ponekad. Tu kao da je sav Stefanović, ogoljen i lakše vidljiv. Na nama je, prvenstveno da potražimo odgovor na pitanje: može li se Stefanovićev polemičko-kritički tekst čitati kao sinteza svih Stefanovićevih kritika do tada?

Svetislav Stefanović se od samog svog početka nametao kao kritičar sa druge strane: kao onaj koji brani poeziju od kritike. (Tu se podrazumeva kritika koju pišu kritičari, ali ne i ona koju pišu pisci kritičari). Tako se i ovoga puta Stefanović pridružio poeziji modernista posle surovih kritika Bogdana Popovića, Marka Cara, Branka Lazarevića, Sime Pandurovića, Vase Stajića, da i ne pominjemo one, tada, manje značajne kritičare. Za ilustraciju surovosti tih napada dovoljno je istaći Popovićevu rečenicu u kojoj kaže da jedna sveska pesama Veljka Petrovića više vredi negoli sve te kosmičke pesme, do tada, ispevane u slobodnom stilu na srpskohrvatskom jeziku!

Ne dovodi Stefanović kritičare pojedinačno u vidokrug (slikovito će to predstaviti u zaključnoj rečenici drugog nastavka: da je jedno novo poteče granulo u našoj književnosti i da su gavranovi graknuli na nj), već generalno dovodi u pitanje kritiku, njeno shvatanje poezije, njenе domete, i prvenstveno dobre namere.

To što kritika napada na poeziju, po Svetislavu Stefanoviću je nešto što se već dogodilo. Kako je dočekana generacija Dučić — Rakić, a zatim Dis — Pandurović, isto tako je dočekana i generacija najmladih modernista. Pre se, kaže Stefanović, napadalo «uime pesničkih tradicija ranije generacije, s druge strane uime nacionalnog bića umetnosti, s treće strane uime zdravlja». Napadi su isti, samo se umesto nacionalnog duha, sada uzima u zaštitu duh izvesnog zapadnog evropejstva.

I ponavlja Stefanović tu, po svoj prilici, svoju staru tezu o tome da su samo kritičari koji su bili i umetnici bili revolucionari i da su otvarali nove vidike, dok su kritičari po pravilu reakcionari jer su vezani za prošlost.

No, povlačeći paralelu između nekad i sad, Svetislav Stefanović ističe da će mlađi pobediti ne zbog tog nekad, već i zato što pobeduju uvek oni koji stvaraju i ono što stvara». (U to pola rečenice Stefanović kao da priziva u vidokrug svoj polemičko-kritički tekst *Cast i sloboda tvorcima* koji je napisao desetak godina ranije protiv Skerlića, a u odboru Disove poezije. U tom svom — usudujemo se reći — manifestu, Stefanović je pisao o Disu kao nevinom jagnjetu koje je prineto na žrtvu lažnom idolu Zdravograzuma. Tu smo već pročitali Stefanovićeve rečenice protiv kritike: »Dole kritika koja sudi, a ne tumači; koja osuđuje a ne razume! Ali tu, isto tako, citamo i rečenice: »Cast i sloboda tvorcima, svima onima koji rade i stvaraju svojom dušom! Velika, neograničena sloboda stvaranja!»)

Protivi se Stefanović običaju u našoj književnosti da kritika služi kao vrata kroz koja se ulazi u književnost. I tu počinje priča o Nediću koju je Stefanović u više navrata napisao. (Još 1902. godine Stefanović piše ostar tekst o Ljubomiru Nediću — priznaje Stefanović da je Nedić naš najveći kritičar, no, ta veličina proizlazi iz bede naših književnih prilika. Nedić je stavio iskrenost kao osnov svom kriticizmu; a pesnika čini, kaže Stefanović, stvaralačka moć, snaga, energija stvaranja a ne iskrenost³).

Ljubomir Nedić je 1921. godine, Stefanoviću primer kritike gde se o piscu piše prvenstveno rđavo, kritičar se na pisca bacu kao neprijatelj na neprijatelja, kao grabljiva zver na svoju žrtvu.

Na šta kritika udara u novoj poeziji? Koje su grehovi najmlade moderne? Što je nejasna i nerazumljiva; što je nezdrava; i što ruši stare osvetevine forme izraza i pojavljuje se u novim, ili ih barem traži. Sada se pravilan stih u sliku prezire, a poezija se najradije pojavljuje u slobodnom stilu.

I dalje, posle uočenih problema, Svetislav Stefanović pregledno razlaže jednu po jednu primedbu i pokazuje neodrživost tih primedbi. O nejasnoći, i šta vrede prigovori upućeni nejasnoći Stefanović kaže da je pisao mnogo puta, a posebno povodom Brauninga. I to na primeru iz književne istorije ponovo pokazuje: »Nije sve jasno što je samo razum, i to zdravom razumu jasno«. Citalac je taj koji se diže ka delu, mora da pređe »onaj često neprestostiv jaz između pasivnog posmatrača i aktivnog između učenika koji prima i uči nauku i učitelja koji postavlja i razrešava probleme«.

Sva velika dela su u početku nejasna, ali to delo će održati »unutrašnja vrednost koju ima«. Nejasnost i jasnoća su samo spoljašnje slike, po Stefanoviću. No, upozorava naš kritičar, treba se čuvati da se ne proglaši za nejasno ono što »samo buni izvesne naše konvencije mišljenja i osećanja, ili prosti samo naše konvencije izražavanja«. Nije stvar u jasnosti već u unutrašnjoj vibraciji, u ritmici duše koja odaje pesniku. Dis je malo dobrih pesama napisao, pa ipak je veći pesnik od Rakica čije su sve pesme dobre, odsečno govorji svoj sud Svetislav Stefanović.

I o zahtevu o zdravlju u umetnosti naš kritičar je pisao pre dvadesetak godina: upravo kada se taj zahtev pojavio. Stefanović tvrdi da ako

se iz umetnosti izbaci sve što je nezdravo, onda u njoj ništa neće ostati. Umesto razlikovanja zdravog i nezdravog, Stefanović koji je jednom prilikom rekao da su dobro postavljena pitanja pola odgovora, nudi razlikovanje apolonskog i dionizijskog duha. Govori o umetničkom stvaranju koje je kontemplativno i o jednom koje je manje više dinamično. U vremenima svetskog i društvenog mira preovladuje duh harmonije, no u vremenima kriza prirodno je da se pojavljuje ovaj drugi duh: »nemirniji, neuravnoteženiji, ushičeni, zaneti, opijeni, strastveni, rušilački ili stvaralački«.

A, po Stefanoviću, jeapsurdno tražiti od vremena i vlade dionizijskog duha da budu kao vremena apolonska. I tu je problem između starog i novog. Šta sačuvati u tom sudaru starog i novog? »Problem nije u tome da se staro spase i sačuva od novog, nego da se novo spase i sačuva od starog, od onog što na starom ima da propadne i prede u prah i pepeo«. I otuda, kako kaže naš kritičar, ne preti novo starom, već staro preti novom. (U toj borbi starog i novog i Milan Bogdanović takođe vidi uslov razvoja književnosti. Po Bogdanoviću taj rat traje između kritičara i pisaca: to je rat između duha klasičnoga i duha romantičnoga).

I dolazimo tako do slobodnog stiha, što je treća sporna tačka. I o tome je Stefanović u više navrata pisao. (Najkarakterističniji su tekstovi iz 1912. i 1913. godine: *Stih ili pesma?* i *Više slobode stiha!*) »Iako je protiv vezanog stiha Svetislav Stefanović ne tvrdi da je slobodan stih vrednost sam po sebi. »Slobodan stih nije ni malo lakši medijum za pesničko izražavanje nego strogo pravilni stih. Nepesničke proze ima i u jednom i u drugom«. Slobodan stih Stefanović brani ne formom, nego stavljačući u prvi plan celo unutrašnje ritamsko raspolaženje iz koga stih izvire, ali sem te razlike u raspolaženju ističe i težnju za polaritetom. Pravilan stih ima monoritmiju ili ritmičku monotoniju, uvećanu i monotoniju slike. Težnja za polaritetom je nešto što oduvek postoji i to je, kaže Stefanović, osobina velikih i najvećih pesnika. Polaritetom spašava svu veliku poeziju da se ne okošta u šablonima i konvencijama stiha. Cilj je da pesnički izraz postane neposredni, direktniji: i tu Stefanović načinje temu posrednog i neposrednog pesničkog izraza. (No, pre toga treba podsetiti na Stefanovićevu pisanje o stihu pre prvog rata. Kao da Stefanović ovde samo rezimira ono što je već napisao. Odredena pitanja ritma — da je ritam određen i smislu pesme — kada su postavljena negde početkom veka, nisu mogla biti shvaćena. Trebao je da se pojavi Crnjanski sa svojim programsko-kritičkim tekstom Za slobodan stih, pa da Stefanović bude shvaćen).

Poseđan pesnički izraz karakteriše poeziju Jovana Dučića, dok je neposredni izraz karakterističan za poeziju Crnjanskoga. I tu se završava Stefanovićevu prvo javljanje u časopisu *Misao*. U sledećem broju nastavlja da piše isti tekst u odboru moderne poezije. Pregledno, lako, postavljačući prava pitanja i imajući sigurno književno-istorijsko znanje.

I na početku tog drugog nastavka dotiče se kritike: njen alarm je samo osveta onih koji prolaze. Branko Lazarević nastavlja Bogdana Popovića samo u onom što je rdavo: postavljajući pitanja natraste dobitja i iste takve odgovore. Na primeru Lazarevićevog teksta⁵ Stefanović postavlja pitanje tradicije. Lazarević se naime pita šta će nam Aja-Sofija koja nije ni Aja ni Sofija. Na to Stefanović odgovara da se pomenuta Aja-Sofija ostavi na miru u svojoj lepoti i veličini, i da se prošlost ne nameće. Možda mladi hoće sasvim drugačije crkve, a možda ih uopšte neće... Po čemu bi mladi morali pevati u stihu Dučić-Rakićevom ako im se peva u nekom drugom.

Ne postoji rušenje starog već samo težnja starog da se silom na metne novom Slikovito to prikazuje Stefanović. Ako se plasimo trnja, to nije razlog da kidamo pupolje. Još je strašnije tražiti lepotu samo u cveću koje vene ili je već uvenulo. I sada Stefanović ispisuje ključne rečenice druge moderne, barem što se tradicije tiče: »Ako ima povratka — Ničje je verovao u povratak sviju stvari — to nije povratak sadašnjosti ili budućnosti u prošlost, nego povratak prošlosti u sadašnjost i budućnost, ako se smem tako izraziti. Pitanje nije da se naši današnji pesnici vrati na poeziju Branka-Zmaja-Jakšića, ili Dučić-Rakića, nego da se ta poezija koja je prošla ukoliko živi, povrati u današnju poeziju, i da se kroz nju izrazi, ostavljajući da ova izrazi na svoj način ono što ona, starija nije umela, ili nije mogla, ili prosti nije stigla da izrazi. (Najveće dobro koje možemo učiniti piscima koje volimo je dati im da u nama žive).

Aleksandar Petrov u knjizi *Poezija Crnjanskog i srpsko pesništvo* govoreći o recepciji poezije Miloša Crnjanskog, pominje i ovaj Stefanovićev tekst i zadržava se na argumentaciji našeg kritičara: »Ova Stefanovićeva argumentacija počiva na jednoj doista pesničkoj logici.

Ona nije sastavni deo programa poratnih srpskih modernista, jer jedan razvijeniji teorijski program oni nisu ni dali, ali se u ovim rečenicama tačno prikazivao jedan vid programa koji su moderni srpski pesnici svojim najboljim pesničkim delima ostvarivali. Njegovo shvatanje književne tradicije, a Stefanović kao poklonik i prevodilac engleske književnosti imao je prilike da pronikne u duh književne tradicije, bilo je dijalektičko i moralno je delovao kao ozbiljan argument u diskusiji: Ako nam Dučić ne smeta da uživamo u Zmaju, još manje nam može smetati da uživamo u Krleži ili Crnjanskom«. (Tu je čini nam se i prednost te druge moderne pred nadrealizmom, koji se u sukobu sa modernizmom ponašao kao da pre njega literatura nije postojala).

Ističe Stefanović vrednosti poezije Dučićeve generacije. Navodi više tih vrednosti negoli ikada do tada i odaže im priznanje. (Sa mnogo više sumnje pisao je ranije o Dučiću)⁶. »Posmatrajući danas geslo te generacije može se reći da je ona u većini tema otišla i formalno i sadržajno korak, često i mnogo koraka napred.«

No, time se, kaže Stefanović, ne treba zadovoljiti. Da li u Dučićevoj poeziji ima onog osećanja koje je naš kritičar nazvao svermernom, kozmičnom milošću, ima li težnje za spiritualiziranjem ljubavi, života, sveta? Postavljajući takva, retorska, pitanja Stefanović osvetljava prirodu druge moderne.

Razlika između prve moderne i druge moderne je i u čežnji za beskrajanost, u onoj nostalziji za daljinama. Sve Dučićeve nostalzije se završavaju sa ženom. I ne samo kod njega. »Cela simbolika služi da izrazi čežnju za ženom. A kod najmladih je žena samo jedan oblik, jedan od izraza univerzalne čežnje bića da se saopšte jedni drugima; »izraz jedne sveopštih veze između sviju bića, i večite nostalzije čovekova da izade iz svojih granica, iz okova svoga tela i svoje svesti i da se pomeša sa telima i dušama, svestima i nesvestima svega što postoji, svega što je bilo i što će biti. U tom pogledu moderni i najmoderniji znači najpre jedno veliko oslobođenje čoveka, oslobođenje njegove ljubavi od žene-ženke, i njegovo raširenje na delo stvorenja, na ceo svet vidimi i nevidimi.«

I sada ono po čemu je Stefanović veliki kritičar. Uporeduje Dučićevu nostalziju beskraja u pesmi *Zalazak sunca* — uzeo je jednu od boljih Dučićevih pesama — i poređi je sa nostalzijom Crnjanskovih *Vetrova*, i pokazuje svu razliku između dva duha: u sadržini, u izrazu, u metafori, u stilu i ritmu. Dučić je celu svoju bolnu nostalziju vezao za jednu ženu s krunom na glavi. Crnjanski, pak, je u svojoj nostalziji poneo i odneo sebe i svoj sluh i rane, pominje Stefanović i vetrove i ženu i pesničke suze, i sve je to vezano u neke davno zasadene zvezde.

Crnjanskog. Dučić je imao savršenu metaforu, a postoji i slikarska slikovita lepota njegovih najlepših pesama. Kod Vinaver i Crnjanskog je sve to u čisto muzikalnom elementu. Muzikalnost u poeziji Miloša Crnjanskog je ne samo u ritmu reči nego u nekoj unutrašnjoj melodiji osećanja, izraza, fraze, u onoj unutrašnjoj vibraciji duše od koje podjednako drhte i misli i osećanja, i mozak i srce i nervi sami. I prelazi Stefanović na nadahnutu interpretaciju Vinaverovih pesama, ali govor i o pesmama koje je teško u celini primiti, no, i tu, »Vinaver ima one momente vizionarnog bleska, reči neke jasnoće iznad sve svetlosti koje nas prate kao kobne u nekoliko reči, u jednom stihu kondenzovane vizije i mudrosti Dantewe: nas kamenje dobro čeka i umorni šapat brda.«

I sa osećanjem uzaludnosti dodaje Stefanović: »I tako bih mogao još mnogo citirati bez nade da ubedim one kojima ovo što sam rekao dosad nije dosta.«

Za razliku od Vinaver koji pravi eksperimente ne samo s idejama već i sa stilom, sa stihom, sa rečima i njihovim smislim, Crnjanski stvara neposrednije, iz samog osećanja »iz neke intuitivne emocije.« Za pesmu *Vetri*, u jeku najžešćeg osporavanja modernizma Stefanović ispisuje da je to »jedna od najlepših, emotivno najbogatijih nekom dubokom mislenošću, najpunijih pesama što su dosad ispevane na srpskom jeziku.« Tu se, po Stefanoviću, vidi ceo Crnjanski; ona intuitivna svesnost o našoj vezi sa celim univerzumom, i ona senka tajna i tajanstvena koju svi mi bacamo na sva bića. I mora Stefanović da ponovi svoj vrednosni sud jer to je tada neophodno: »Ako to nije sasvim sublimna poezija nosiš sud jer to je tada neophodno.«

dug kao nečiji život

žarko dimić

RAZGOVOR S OCEM

1.

Kada otac side sa »točka«
odradi još koju veknu hleba
na sporim jugoslovenskim vozovima
koji uzduž i popreko produbljuju vetrovne šare
često mi umoran između zaloga nešto ikaže

2.

Noćas sam na trenutak dug kao nečiji život bio brži
i od boga i od sudbine prvi do smrti dah sam joj osetio
Sa mnom je doputovao čovek koji je pronašao nevernu ljubav
u kući je na mesto ikone držao njenu sliku o njene se
tragove kaže svakodnevno spoticao od kada je nestala
Razgovetno mi je govorio dok su mu se niz lice sливали
cvetovi
Decu je poverio staroj i bolesnoj majci
za pasom mu se kezila skraćena puška
Ne, nisam ga prijavio
Lagano isipujući kiselastu rakiju dodao je
Slušaj sine takvi se putnici nikada ne vraćaju vozovima
ne zato što ne stižu na njih nego su im i suviše brzi

3.

Uneo se u tanjur i odlutao za kašikom njemu samo znanom prugom

PASKALOVO PISMO

Do kraja sveta još dva kraja
sudeno a nevideno nemirisano
osmeh obrisan od uha do pola glave
duga lula i u njoj pržena lekovita trava
dve boje neba sa pticom u snagu
dva klupka dva sna bez početka
U okviru prozirnosti realna-svirepa
sa slikama naših ozemljenih predaka
pod teretom senki pučaju ulični kamenčići
u vrelo blato uglibio se miris putovanja
vetar skida trnje sa šipkovog stabla
da zaneta pesmom vila kakva ne umrsi kosu
Svaki tražač za zlatom ostaje nevest u oknu svog rudnika
gde večite mladoženje razgovaraju o svojim ženama
one kao utvare svakodnevno hodaju pokraj njih
sa čovečjom ribicom pod levom dojkom
u vreme kada su zvezdama zenice najšire
tada usta-duplje zapevaju pesmu
otetim glasovima ljudi iz želuca beskrajne šume-mora-okeana
Do čistog zlata još dva sjaja
do smrti još dva života
Tako redom sve dok Paskal ne nade
zlatne vlasi sa svoje obrijane glave

Razlika u stihu je očiglednija. Dučićev stih je u propisanim svečanim redovima, dok je stih Crnjanskog poliritmičan sa grčevima i konvulzijama, kao čas jači čas slabiji vetar, i sve je u pokretu i jednom melodičnom plivanju, nekuda gde nisi bio, gde ćeš biti, nekuda među zvezde.

I brani dalje Stefanović

I to ih ne brani po onome što oni nose i što će jednom izraziti, već ih brani kao ostvarene pesnike i po onome što su ono ostvarili. Tu se može povući razlika između podrške modernistima koju je pružao Svetislav Stefanović i podrške koju je pružao Milan Bogdanović. Bogdanović je branio ono što će i drugi modernizam tek ostvariti: poštujе njihove težnje, ili još ne vidi njihova značajna ostvarenja; dok je Stefanović bio na strani njihovih ostvarenja. Iz lagodne književno-istorijske perspektive možemo reći da je prave redove ispisao baš Stefanović. Jer ono po čemu ostaje Crnjanski je i ta prva knjiga poezije.

U vidokurgu su *Varoš zlih volšebnika* i *Lirici Itake*. Po Stefanoviću je problem kritike u samom pristupu. Kritika prisutna poeziji tražeći ono što je u toj poeziji rđavo (a ako se tako pristupa nije teško otkriti rdave strane kod svih pesnika). Svakom pesniku treba pristupiti se željom da se otkrije ono što je vredno u toj poeziji: »Jer svetlost može praviti i imati svoje senke, ali senka ne može praviti ni davati svetlost.«

Svetislav Stefanović je jasno istakao koje su pesme Stanislava Vinavera i Miloša Crnjanskog vredne. U *Varoš zlih volšebnika*: *Infantiška, Šumski bal*, pa muzičke vizije (na str. 35, 80, 81, 83), a posebno je istakao pesme *Mi se čudno razumemo i Zimsku idilu*; a u *Lirici Itake* to su: *Serenata, Eterizam, Mizer, Na ulici a nadasne Mramor u vrtu i Vetr*. Po Stefanoviću je to »čista, savršeno lepa i čista poezija«. Problem sa kritikom je što ili kritika uopšte nema osećaja za poeziju ili ima smisao samo za jednu vrstu poezije.

Pomenute pesme Vinavera i Crnjanskog Stefanović je čitao posle slušanja Šopenove muzike i tu već ističe prvu tačku bitnu za Vinavera i

ja, ravna najboljem što je ispevano na jeziku ljudskom, onda ja ne znam šta je poezija.«

Sigurno se kreće Stefanović kroz predele poezije Miloša Crnjanskog, ističe nostalziju za dalekim, osećanje za sva bića, hvata osnovni ton pesme, ali je spremjan da se upusti u analizu i pojedinačnih stihova. Tako za stih »u sneg što saranjuje kad ljubi«, Stefanović kaže: »Ja dajem ceo svet za ništa, ako ma koji kritičar pronade u celoj poeziji Veljka Petrića, u celoj poeziji Dučića i Rakića stihove koji sadrže više pesničke emocije, više ove u jednom stihu, jednoj reči sabijene životne intuicije, filozofije koja se nije izmudrovala nego se otkrila unutrašnjem oku koji u momentu vizije vidi u dušu bića.« (uzgred, u tom tekstu pominje Stefanović i Krležine dramske pokušaje — hvali koncepciju Kolumbove tragedije).

Sve je stavljeno u akciju protiv nesumnjivo pozitivnih talenata naše najmlađe pesničke generacije, dok se na drugoj strani ističu »gnusno-bljutave pesme« Milana Čurčinu i »otužno prazna stihotvorenja« A. Tresić-Pavićića.

Drugi nastavak je završen onim slikovitim poređenjem: »No, da! jedno novo proleće granulo je u našoj književnosti — i gavranovi su graknuli na nj.«

Ovo Stefanovićovo poređenje, kao i sva poređenja možda hramlje, ali tim se gavranovima tada činilo da mogu sprečiti dolazak proleća. A Stefanoviću se, pak, činilo da dolazi upravo ono proleće koje je nago-vestio svojim tekstovima.

Treće javljanje u časopisu *Misao* ponovo uvodi književnu kritiku u prvi plan. Stefanović se slaže da ima mistifikacija i blefa i u najmlađoj poeziji, no, kao što dobar gradinar postupa u proleće kada se trudi da odvoji korov od cveća, tako treba da postupa i umetnički kritičar. To nije lak posao, ali onaj ko ne razlikuje korov od cveća i sve zajedno nosi na dubrište ne zasljuže da bude gradinar.

Kod nas do dubljih kriterija pesničkih i umetničkih nije ni došlo. Nema izrazitih originalnosti i kritika je prinudena da se zadržava na spoljašnjim odlikama dela. Upoređeni sa svetskom literaturom naši pesnici, po Stefanoviću, postaju skoro nevidljivi. Naša književnost je nacionalna pre nego što je uspela da bude humana i kulturna, ona je srpska pre nego što je postala čovečanska, balkanska pre nego što je postala evropska. Naša književnost se, konstatiše Stefanović, nije dovoljno evropsirala, pa ni kritička merila nisu mogla imati evropski karakter. Kod nas je situacija gotovo varvarska, ali ne kao kod varvara koji su zasićeni velike kulture, ovu počeli osećati kao laž, već varvara koji misle da za život nije potrebna nikakva kultura.

I tu negde se krije konac onog pomerenog sudjenja gde Bogdan Popović kaže da više vredi jedna sveska poezije g. Veljka Petrovića nego sva kozmičarska poezija najmladeg datuma, i gde Vasa Stajić ruši Dučića i Vinavera i gde Vojislav Ilić Madi baca dovola i Dučića i Pandurovića da bi na njihovo mesto podigao Sokoljanina i neke potpuno nepoznate pisci. To je problem našeg balkanizma, a da bismo se toga potpuno oslobođili treba priznati slobodu umetničkog stvaranja. Jer, po tome smo na poslednjem mestu među evropskim narodima. I tu se sada jasnije vidi problem kritike. Kritičari u borbi za slobodu stvaranja ne pomažu pesnicima: kritičari se stavljaju na stranu svih onih faktora koji preče slobodu umetničkog stvaranja.

I kad govorio o zadacima kritike Svetislav Stefanović kao da ponavlja ono što je dve decenije ranije već pisao *Srpski književni glasnik* – kroz pero Bogdana Popovića. Kritika po Stefanoviću treba da otvori veće i šire vidike i autorima i publici, pošto pre toga iščisti i istrebi nekulturnu i primitivnost. Tek tako bi kritika došla do svoje prave i dostojne uloge posrednika između književnog tvorca i čitalačke publike – tu se Stefanović poziva na Vajdov esej *Kritika kao umetnost*.

Ukazujući na vezu poslateralne i predratne poezije, koja postoji, Stefanović kaže da kritika taj primer nije sledila, već je ostala na Skerlićevom nivou⁷. Skerlić ni jednog književnog tira nije bio okrenut budućnosti, već je neprekidno gledao u prošlost. I Skerlićevi naslednici gledaju u prošlost kao da su vidici naše književne budućnosti iza nas.

Najvažnije u novoj generaciji je to što je imala smelost da ode od predratne poezije. Rat koji je voden u ime principa nacionaliteta otkrio je čovečanstvo. »Nacionalna svest prekoračena je i postala čovečanska«. I taj prošli rat je jedan od najvećih datuma u ljudskoj istoriji. Rodilo se jedno opšte zajedničko osećanje koje vezuje sve ljude i tu u toj najmlađoj modernoj poeziji i umetnosti treba videti jedan izdanak umetničkog duha...

Pominje Stefanović u pozitivnom kontekstu Vinavera, Siba Miličića, Krležu, Cesaru, Crnjanskog, Krklecu, A. B. Simiću, Dušanu Vasiljevu, Ž. Miličeviću... No, kaže da je dužan i jedno izvinjenje. Priznaje da se izvesnom slabošću gleda na najmladu modernu. Naime, u najmladoj moderni Stefanović vidi pobedu i ostvarenje većine svojih poetičkih ideja i aspiracija. Počevši od težnje za oslobođenjem sadržine i forme od utvrđenih šablona, pa do kozmičkih nostalgijskih i traženja puta u ono carstvo koje će doći... I tu je taj lični momenat simpatije za najmladu modernu. Tu Stefanović sebe doživljava kao preteču modernizma.

Pominje Stefanović na kraju i Bogdana Popovića i *Srpski književni glasnik* i kaže da je ovo treći put da mora reagovati na Popovićeve tekstove.⁸ Prvi put se javio dok je branio Kostića, drugi put dok je odgovarao na Vinaverovu anketu o Popovićevoj antologiji doveo je u pitanje izvesnu Popovićevu načelu; a sada je Stefanović primoran da se javi i treći put jer se Popović našao na čelu pobune protiv najmladih. Popović je, za razliku od Nedića i Skerlića bio onaj koji nije samo negirao; uvek je i nešto pozitivno tvrdio i utvrđivao. No, u ovom poslednjem slučaju se sasvim približio Nediću i Skerliću. U želji da zaštiti književnu kulturu on je zatvorio oči za mogućnost jedne nove i sasvim drugačije kulture. Braneci književnu kulturu predratne generacije Popović, brani i svoje delo. Popovićev problem je i stalno okretanje Francuzima; sada duh pri pada celom čovečanstvu.

Sasvim suprotno Bogdanu Popoviću Stefanović kaže da pesma koja odskriniće vrata kroz koja naslućujemo i zadržimo od slutnje onog osećanja beskrajnosti, onog dodira sa svim beskrajnim svetovima, više vredi u sile poezija Veljka Petrovića, ali i više nego sva poezija Dučića i Rakica koja je lišena onog univerzalnog i kozmičkog osećanja.

I sjajnom slikom Stefanović završava svoj tekst. Kaže da su se da-nas raširile ne samo ljudske oči nego i ljudska srca i ljudske duše. »Ako je u nama pre rata jedva bilo mesta za Vojvodinu i Srbiju prošlosti i sadašnjosti, za ženu i, avaj, za lepotu pejzaža – bože moj, danas ni cela zemlja, ni ceo sunčani sistem ni ceo vidljivi i nevidljivi svet ne može da ih ispunji. Toliko su narasla. A stari su ostali tesni i sve tešnji i sve uži, kada su između četiri daske sanduke ili između četiri zida u grobu. Na grobu svetli kandilo. A na nebu su zvezde i vide se sa svakog kraja sveta. Treba samo otvoriti oči i podići ih nebu. Ne treba zažmurniti ni biti u grobu. Jer onda se ne vide. Ali ko će verovati onima u grobu, onima sa zatvorenim očima da nema na nebu zvezdu?«

Da, ko će im verovati?

Pa jasno je ko će im verovati, kao da ovim retorskim pitanjem odgovara Svetislav Stefanović. Oni koji su isto tako u grobu. I tu nije kraj ovog teksta. Jedan od onih »između četiri daske«, od onih bivših, se javio i Svetislav Stefanović će ponovo morati da se oglasi. Prozvao ga je Marko Car.

Odmah na početku svoga rada *Avangardna poezija i avangardska kritika*⁹ Marko Car otklanja pitanje kritike: nije bitno da li je kritičar i pisac poezije ili proze, već kakva mu je kritika. I tu dopušta slobodnu konkurenčiju. Za Stefanovića kaže da je svojim dobrim momentima »jedan dobar i odvažan kritičar«. No, ima i jednu slabost, po Caru, a to je da »ne izabira uvek zgordan čas za svoje ofenzivne nastupe«. (To jeste delimično tačno, ali treba reći i to da je Stefanović išao ispred, a ne iza ideja svog vremena, što ovu Carevu tvrdnju o nezgodnom času pokazuje u drugom svetu). Marko Car je odabrao da odgovori na Stefanovićev tekst jer je Stefanović ipak najjasniji od svih branilaca moderne. Ali jas-

nost se mora pripisati i Marku Caru; posle odbrane razuma ispred intuicije, Car odsečno beleži: »Ono što mi hoćemo, to je to, da je u poeziji simbol jasan (providan) i da je ritam reči pravilan, hoćemo, jednom rečju, da je pesnikova zamisao bistra i logična, a njegova dikcija razumljiva.« (Ne pristaje, dakle, Marko Car, ni na kakav napor). Modernisti, po Caru, naopako shvataju slobodu stvaranja: »Mi držimo da se ono što je u poetskoj formi bitno – naime, osećanje razmora, jasnoća, ritam – ne sme uništavati. A ako se čini drugačije to je onda znak nezdravog stavljanja. Jednostavno postoje granice književne činjenice. Car se poziva na Herendiju koji je rekao da je Igo udario »krajnje granice slobodi pesničkog stvaranja«. Pesnik, po Caru, more da bude u isto vreme i umetnik ako hoće da pripada literaturi. »U poeziji se ne može ništa trajno stvoriti ako se tome ne udari obeležje umetnosti.« (Kao da Car ovde nameće ono nadrealistično odvajanje poezije od literature, ali drugačije vrednujući).

Marko Car je za sklad i tradiciju i za ono što stalno podvlači: »Mi volimo jasnoću, svetlost; hoćemo da stvari razumemo smesta, i to je, izgleda, naš veliki greh.« A greška modernista je baš u tome što su se otuđili od široke publike. Greška je, kaže Car, i taj ritam grozničave jurneve kroz život. A vreme nemilosrdno ruši sve što se bez njega (vremena) radi.

Znajući Stefanovića logično je bilo očekivati njegov odgovor. I taj odgovor se pojavio sa naslovom koji je nedvosmislen: *Književna pozadina protiv književne avangarde*.¹⁰ Za tvrdnje Marka Cara, Stefanović kaže da su umrle pre nego što su i rečene. No, Stefanović mora da brani svoju ličnost od primedbe Marka Cara da je bio uvek po strani od književnih borbi. Zapravo je van arene uvek bio Car, kaže Stefanović. Zašto se Car čudi? otkuda je u književnom avangardu kada sam tu uvek bio. I Stefanović ne misli da su oni iz literarne pozadine u nekom preimstvu i da oni vode borbu. »A najlude od svega izgleda kada pozadina počne da bude svoje prve redove.« I tu je Marko Car da potvrdi to pravilo. Stefanović je jednostavno ponosan na svoj avangardski stav i ne želi da ga se odrekne.

I ono što je bitno za modernizam, za shvatjanje tradicije ovde se jasno ističe: »Ja isto tako kategorično tvrdim, da medu mojim književnim prijateljima nema ni jednog koji se odriće Horacija, Getea, Leopolda, Svinberna.« I dodaje Stefanović da ima prijatelje koji se bave mišljom o rehabilitaciji Laze Kostića, Zmaja, Njegoša, jer je te pisce kritika svojom interpretacijom skoro upropastila za buduće generacije. (Naravno da ovde Stefanović misli na Todoru Manojlovića, Vinavera, Crnjanskog...).

Jednostavno: »Marko Car je uzeo da brani jednu rđavu stvar, ali on nije od onih koji je umeju dobro da brane.«

Ovaj Stefanovićev odgovor ipak je najinteresantniji po svesti našeg kritičara o promeni književne činjenice. I to je otvoreno i rekao: »G. Car se na kraju svoje replike setio književne skromnosti i granica preko kojih se ne može preći. G. Car je zaista otkrio svoje književne granice preko kojih on ne može da prede, i iz kojih ne može da izade. Ja otvoreno kažem da sam ja preko tih njegovih granica odavno prešao, upravo nisam nikad u njima ni bio, i ako sam kad god, što ne pamtim bio, ja sam im okrenu leda i rekao svoje poslednje: zbogom!«

Kraj teksta uvek je karakterističan po tonu manifesta, nekog polata, ushićenja: nova, umetnost postoji, širi svoje razdragane ruke... A Marko Car više šteti onima koje brani nego onima koje napada.

I ponovo se javlja Marko Car. Ali ne više u časopisu *Misao*, već u *Politici*. I tu se, kako sam naslov kaže, zalaže Za slobodu kritike i lojalnost polemike.¹¹ Naravno da se tu već prelazi na lični plan, zaboravlja se, ili se jedva dotiče, ono zbog čega je polemika počela. Mada će Car ponoviti svoje razlikovanje u odnosu na mlade: »Ti novi ljudi vole odveć što je mutno, nastrano, enormno, dok ja uživam u lepim razmerama, u jasnoći, u svetlosti; otuda medu nama jedna oprečnost koja se ne da izgladiće.« Ali, iskoristio je to javljanje Marko Car i da kaže jednu grubu neistinu koja je imala za cilj da diskvalificuje Stefanovića. Naime, po Caru, Stefanović napada samo mrtve kritičare dok prema živima nije imao borbeni stav. I za to će se uhvatiti Stefanović u svom odgovoru *G. Marko Car i lojalnost polemike*.¹² I tu negde se ta polemika i završava; Stefanović je pomenuo svoje žučne rasprave i sa Skerlićem i sa Pavlom Popovićem, Brankom Lazarevićem, sve do svog kritičarskog stava o Nediću u vreme dok je od Nedića pravilen idol. Postoji kod Stefanovića jedna doslednost, jedan kontinuitet nepristajanja na srpsku kritiku koju pišu kritičari po profesiji. I nije se mnogo obazirao na to sa kojim kritičarem stupa u polemiku. I stoga je zamerka Marka Cara nešto poslednje što se Stefanović moglo zameriti.

Istražavajući kao alternativa Stefanović je ispisivao svoju odbranu poezije, gotovo čekajući period druge moderne i vreme drugačije književne činjenice. Ili, preciznije, ako se pogleda Stefanovićev ukupan kritičarski rad, može se reći da je Stefanović bio preteča – u smislu anticipator – modernizma.

⁷ Misao, III/33, 1. V 1921, str. 58–67; br. 34, 16. V., str. 136–147; br. 35–36, 1–16. VI, str. 274–284.

⁸ Brankovo kolo, knj. XVII, broj 37, str. 577–578.

⁹ Prijedlog. Prilog »Male bibliotekе«, broj XVII, 15. X 1902. Naslov teksta je: Dr Ljubomir Nedić srpski kritičar.

¹⁰ Bosanska vila 1912, knj. XXVIII, str. 257–258 i Bosanska vila 1913, knj. XXVIII, str. 275–276.

¹¹ Branko Lazarević: Lirika g. Crnjanskog, SKG, ns. knj. II/7, 1. IV 1921, str. 529–535.

¹² Videti tekst: Pesme Jovana Dučića, Nova iskra, knj. IV, str. 27–29.

¹³ Stefanovićev odnos prema Skerliću sigurno zasluguje poseban tekst. Neprekidan rat koji je trajao između njih, Stefanović je samo jednom ublažio; povodom Skerlićeve smrti. Tu ističe da je ono što je bilo zajedničko njemu i Skerliću: rad.

¹⁴ Prvi tekst nesporazuma je: Gordana/Laze Kostića, LMS, knj. CCIX, str. 74–89. Drugi put se Stefanović javlja u Pijemontu, broj 258, 19. IX 1912.

Inače o Stefanovićevom odnosu prema Bogdanu Popoviću dosta se može saznati iz preiske Svetislava Stefanovića koja se cuva u Rukopisom deljenju Matice srpske.

¹⁵ Misao, III knj. VIII/45, 1. XI 1921, str. 367–374.

¹⁶ Misao, IV knj. VII/49–50, 1922, str. 228–232.

¹⁷ Politika, XVIII, 5042, 8. V 1922, str. 2–4.

¹⁸ Novi list, I/32, 12. V 1922, str. 2–3.